

ДОВГАНИЧ В. А.,

полковник ДБР, кандидат юридичних наук,

старший оперуповноважений

в особливо важливих справах Третього оперативного відділу (з дислокацією у м. Тернополі та м. Івано-Франківську) (Територіальне управління Державного бюро розслідування розташованого у м. Львові)

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.1.2>**ПРАВОВА ІДЕОЛОГІЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ МЕХАНІЗМУ
ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

У статті на прикладі системи права Австро-Угорщини другої половини XIX ст. демонструються способи реалізації державно-правового регулювання й ідеологічної основи цього процесу. Доведено, що механізм правового регулювання є своєрідною системою правових засобів, способів і форм, за допомогою яких нормативність права переводиться в упорядкованість суспільних відносин, задовольняються інтереси суб'єктів права, встановлюється та забезпечується правопорядок.

Крім ідеології на державно-правове регулювання чинять вплив історично детерміновані процеси державотворення, а у випадку України – рецепція правових норм і традицій держав, до складу яких були інкорпоровані українські землі в попередні століття. Розкриття механізму державно-правового регулювання здійснюється крізь призму аналізу конституційного, цивільного та кримінального законодавства Австро-Угорщини, яке реалізувалося в Галичині другої половини XIX ст. Головна мета державної політики полягала у створенні умов для динамічного і збалансованого розвитку центру та його регіонів, підвищення стандартів життя населення, забезпечення їхнього дотримання для кожного громадянина незалежно від місця проживання, поглиблення процесів трансформації на основі підвищення ефективності використання ресурсів регіонів, дієвості управлінських рішень, удосконалення роботи органів державної влади та місцевого самоврядування. Доведено, що офіційна державна ідеологія була спрямована на проголошення політико-правових свобод, піднесення державно-правової культури населення імперії шляхом послідовних реформ. Правова ідеологія імперії здійснила орієнтацію з побудови станової держави на демократичну, яка б забезпечувала захист прав усіх категорій населення. Розвиток українського національного руху в умовах конституційного ладу та легальної, зокрема парламентської, політичної діяльності дозволив українцям пройти школу громадянського дозрівання, наочно демонстрував небезпеку відставання від сусідніх народів, змушував відповідати на запитання, які за інших обставин відкладалися на невизначене майбутнє, а отже, сприяв прискоренню націотворчих процесів.

Ключові слова: *правова ідеологія, державно-правове регулювання, правова традиція, правова система, державотворення, законодавство.*

Dovhanych V. A. Legal ideology as an element of the mechanism of state-legal regulation: historical-legal aspect

The article uses the example of the legal system of Austria-Hungary in the second half of the 19th century. methods of implementing state-legal regulation and the ideological basis of this process are demonstrated. It is proved that the mechanism of legal regulation is a unique system of legal means, methods and forms, with the help of which the normativity of law is translated into the orderliness of social relations, the interests of legal subjects are satisfied, and legal order is established and ensured.

In addition to ideology, state-legal regulation is influenced by historically determined processes of state formation, and in the case of Ukraine, the reception of legal norms and traditions of the states into which Ukrainian lands were incorporated in previous centuries. The disclosure of the mechanism of state-legal regulation is carried out through the prism of the analysis of the constitutional, civil and criminal legislation of Austria-Hungary, which was implemented in Galicia in the second half of the 19th century. The main goal of the state policy was to create conditions for the dynamic and balanced development of the center and its regions, to raise the living standards of the population, to ensure their observance for every citizen regardless of the place of residence, to deepen the transformation processes on the basis of increasing the efficiency of the use of regional resources, the effectiveness of management decisions, improving work of state authorities and local self-government. It has been proved that the official state ideology was aimed at the declaration of political and legal freedoms, raising the state and legal culture of the population of the empire through successive reforms. The legal ideology of the empire shifted from the construction of a constitutional state to a democratic one, which would ensure the protection of the rights of all categories of the population. The development of the Ukrainian national movement in the conditions of the constitutional system and legal, in particular parliamentary, political activity allowed Ukrainians to go through the school of civic maturation, clearly demonstrated the danger of lagging behind neighboring nations, forced them to answer questions that, under other circumstances, were postponed for an uncertain future, and therefore contributed to the acceleration nation-building processes.

Key words: *legal ideology, state-legal regulation, legal tradition, legal system, state formation, legislation.*

Вступ. Основним завданням ідеології, в тому числі й правової – є захист державних інтересів. Ідеологія володіє світоглядною та ціннісною функціями, які дають змогу повною мірою виражати інтереси держави. Закладена в ідеології політична ідея є одночасно й нормою, що спрямовує погляди громадян у чітко визначене ціннісно-сміслові русло. Стосовно державно-правового регулювання, то воно будучи частиною соціального регулювання, також підпорядковується і реалізовується в контексті правової ідеології держави. Механізм правового регулювання є своєрідною системою правових засобів, способів і форм, за допомогою яких нормативність права переводиться в упорядкованість суспільних відносин, задовольняються інтереси суб'єктів права, встановлюється та забезпечується правопорядок.

Окрім ідеології на державно-правове регулювання чинять вплив історично детерміновані процеси державотворення, а у випадку України – рецепція правових норм і традицій держав, до складу яких були інкорпоровані українські землі в попередні століття.

З огляду на зазначене, науково актуальним видається дослідження місця правової ідеології в державно-правовому регулюванні

Теоретичною основою нашого дослідження стали праці І. Бойка, П. Едера, Н. Єфремова, М. Мацькевича, М. Недюхи, О. Поповичук, О. Ситник, І. Терлюка, О. Шандала та ін.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є демонстрація на прикладі системи права Австро-Угорщини другої половини XIX ст. способів реалізації державно-правового регулювання й ідеологічної основи цього процесу.

Результати дослідження. Правове регулювання – один із основних важелів державного впливу на суспільні відносини з метою їхнього впорядкування в інтересах людини, суспільства та держави. Правове регулювання забезпечується за допомогою системи державних органів законодавчої, виконавчої та судової гілок влади, прокуратурою та іншими контрольними органами. Цей процес також зумовлений рівнем правосвідомості й правової культури громадян [8, с. 10].

Політичні та правові вчення другої половини XIX ст. в Західній Європі і їх закономірне відображення в правових вченнях українців, були відображенням зрушень, які мали місце в різних сферах громадянського суспільства під впливом промислової революції. Промисловий переворот радикально змінив структуру економіки, закріпивши пріоритет промислового виробництва перед аграрним. Промислова цивілізація затребувала інший тип працівника – індустріальний тип, орієнтований на індивідуалістичні цінності, здатний швидко адаптуватися до мінливих умов праці. Зруйнувавши звичний традиційний спосіб життя, архаїчну колективістську систему цінностей, промислова революція приречла на вимирання багато професій традиційної економіки. Наслідком цього стали люмпенізація суспільства, зростання бідності, концентрація багатства в руках промисловців, банкірів, фінансистів, що і призвело до буржуазно-демократичних революцій в Західній Європі в 1848-1851 рр. [6, с. 450].

Українські землі в XIX ст. входили до складу імперії Габсбургів та Романових, для яких були властиві різні ідеологічні і світоглядні парадигми. В нашому дослідженні, ми в якості прикладу впливу правової ідеології на державно-правове регулювання оберемо Австро-Угорщину, адже в цій монархії існувала просвітницька доктрина, а конституційна монархія сприяла розвитку окремих національностей, утвердження національної правосвідомості. Натомість імперія Романових, як остання авторитарна монархія Європи, не вдавалася до державно-правового регулювання, а здійснювала прямий політичний тиск. При цьому ідеологія виступала не механізмом регулювання, а інструментом тиску.

Теоретичне ядро державно-правової культури Австрійської монархії складала гуманістична концепція просвітництва як науково-теоретичної течії західноєвропейських країн, яка базувалася на ідеї природного права, гегелівській філософії права, розвивалася шляхом критичного правового мислення і конструктивізму [5, с. 24].

У своїй абсолютній формі просвітницька доктрина, якої дотримувалися австрійські імператори у проведенні реформ, утверджувала такі основні правничі ідеї: 1) громадянський уряд – як наслідок договору, він має суто світський характер; 2) для більшості населення урядова влада вигідна, і тому уряд має право вимагати покори; 3) усі народи, їхня історія, культура, мова, етнічна територія мають невідчужені права на розвиток; 4) право, визначене народом, має здійснювати держава [3, с. 193].

Приєднання Галичини до складу Австрійської монархії, а згодом Австро-Угорщини змушувало українців адаптуватися до системи державного управління, яка існувала у Західній Європі і через яку в Україну проникали передові політичні й правові ідеї. Життя галичан у складі імперії унормовувалося на рівні законів у двох взаємопов'язаних сферах – господарській і політичній. Нормативно-правові акти Австрійської держави поступово, але неухильно впорядковували та посилювали юридичну відповідальність осіб у цивільно-правових відносинах, створювали юридичний простір для підприємницької діяльності. Паралельно із впровадженням централізованих правових механізмів управління державою, набували більшої ваги самоврядні форми місцевого управління. Галичани на законодавчій основі дістали право на національно-освітню і культурну діяльність, а священники обох конфесій здобували освіту у державних навчальних закладах релігійного спрямування. Австро-Угорщина будучи конституційною та ліберальною державою, давала можливість відкрито висловлювати свою думку, і тому появлялися різні проекти її реформування, які відображали інтереси різних національностей і груп.

Визначення специфіки реалізації австрійського законодавства у Галичині необхідно зосередити на характеристичні конституційного, цивільного та кримінального законодавства. Саме вони показують ступінь політичної свободи, реалізації правових норм громадян імперії.

У грудні 1867 р. австрійський парламент прийняв нову конституцію, яка була чинна в державі, зокрема в Галичині, до розпаду Австро-Угорської імперії. Австрійська конституція була поєднанням кількох законодавчих актів, які регулювали процедуру організації та функціонування законодавчої, виконавчої та судової гілок влади [10, с. 389–402].

Основний закон про загальні права громадян отримав погодження цісаря 21 грудня 1867 р. Законом про загальні права громадян (21 грудня 1867 року) проголошувалася рівність усіх громадян імперії перед законом (ст. 2), однакові можливості в зайнятті державних посад (ст. 3), свобода пересування (ст. 4), недоторканність приватної власності (статті 5–6), таємниця листування (ст. 10), право подавати петиції і прохання (ст. 11), свобода слова й друку (ст. 13). Скасовувалася попередня цензура. Проголошувалася свобода віри й совісті за умови, що релігійні погляди не завдаватимуть шкоди державним обов'язкам громадян. Ніхто не міг бути примушений до здійснення релігійних дій або до участі в релігійному обряді, якщо тільки він не знаходився під піклуванням іншої особи, яка уповноважена законом на це. Прихильникам не визнаного законом релігійного вчення дозволялось відправлення домашні релігійні обряди, оскільки останні не суперечать закону і моральності.

Свобода віросповідання укріпила авторитет греко-католицької церкви, духовенство якої стало політичними провідниками і водночас виявляло лояльність до Австро-Угорської монархії. Окремою статтею гарантувався вільний розвиток національних мов у побуті та в урядуванні [4]. Таким чином, українцям гарантувалася рівність та свобода головних ідентифікуючих ознак: мови, релігії та особистості.

Головна мета державної політики полягала у створенні умов для динамічного і збалансованого розвитку центру та його регіонів, підвищення стандартів життя населення, забезпечення їхнього дотримання для кожного громадянина незалежно від місця проживання, поглиблення процесів трансформації на основі підвищення ефективності використання ресурсів регіонів, дієвості управлінських рішень, удосконалення роботи органів державної влади та місцевого самоврядування. Водночас центр намагався контролювати місцеве управління, а процеси адміністративних перетворень залишалися поверхневими, не отримавши належного розвитку на рівні низових районів [7, с. 57-58].

Прийнята у 1867 р. конституція не забезпечувала неухильної реалізації прав усіх громадян у коронних краях. Її положення багато в чому мали декларативний характер, а для їхньої реалізації потрібен був відповідний закон. Для того, щоб норми конституції реалізовувались, потрібно було реформувати усе австрійське законодавство, приймати нові нормативно-правові акти, які б створили належний механізм реалізації конституційних норм. Однак такі реформи практично не здійснювались. Зі значними труднощами була пов'язана реалізація положень конституції 1867 р. в частині рівності виборчого права та однакового доступу до державного управління (зокрема і до державних посад) [2, с. 25]. Так, в уряді львівського намісника не було жодного українця. Всі вищі посади в державі для українців теж були недосяжні. Але найбільш важливу роль для українців у той час відігравала участь у роботі органів законодавчої та виконавчої влади Австрії. Чисельність українців у представницьких структурах у різні часи була різною. Особливістю виборчої системи Австрії було те, що вона безпосередньо залежала від податкової спроможності населення. На 1910 р. у Галичині українці сплачували 18% прямого податку, хоч становили близько 39,9% населення. Низька податкова спроможність відбилась на чисельності виборців у виборчих округах, де переважало українське населення. У Галицькому сеймі у 1861 р. працювало 49 депутатів-українців, у 1876 р. – 14 осіб, у 1889 р. – 16 осіб, у 1913 р. – 32 [11, с. 88].

У 1873 р. було затверджено новий процесуальний кодекс, який проіснував із незначними змінами аж до розпаду Австро-Угорщини. Кодекс цей складався з 27 розділів і 494 статей. Він встановлював усність і гласність процесу, допускав участь громадськості (маючи

на увазі суд присяжних) в розгляді тяжких злочинів і проводив ідею вільної оцінки доказів за внутрішнім переконанням суддів [9, с. 66]. Кодекс 1873 р. розширив компетенцію судів присяжних і відніс до їх підсудності 22 види тяжких злочинів, вчинення яких загрожувало позбавленням волі строком не менше як п'ять років, а також дев'ять злочинів і два проступки політичного характеру. Суд присяжних складався з суддів сенату крайового суду і 12 присяжних засідателів. Останні виносили вердикт про вину, а судді визначали міру покарання. Списки присяжних засідателів щорічно складалися адміністративними органами. До них включалися особи, які відповідали вимогам майнового, вікового та освітнього цenzів. Суд шляхом жеребкування вибирав потрібну йому для розгляду конкретної справи кількість присяжних. Згідно з новим законодавством верховна судова влада, тобто право помилювання, пом'якшення покарання та звільнення від судового переслідування, належала монарху, причому всі суди повинні були діяти від його імені [5, с. 23].

Головними принципами кримінального права можна вважати поділ правопорушень на злочини і проступки. Констатувалося, що немає злочину, не передбаченого законом, і немає кари, не передбаченої законом. Система покарань передбачала смертну кару, а також різні види позбавлення волі. За проступки встановлювалися штрафи, арешт, покарання палицями, заборона на проживання. Було посилено кари щодо революціонерів, грабіжників, казнокрадів, порушників громадського спокою. У кримінальному процесі передбачалася участь захисників [1, с. 73].

Провідними засадами цивільно-правових відносин імперії були: охорона приватної власності; свобода договірних відносин; спадкоємство; опіка; цивільний і церковний шлюб; розширення прав жінок та позашлюбних дітей.

7 квітня 1870 р. видано закон, який дозволяв страйки, якщо вони були належним чином підготовлені й умотивовані. Таким чином, австрійсько-імперське конституційне законодавство у Галичині (як, зрештою, у Буковині, меншою мірою – на Закарпатті) відіграло роль каталізатора національної свідомості для провідної верстви населення краю – української інтелігенції. А це, своєю чергою, призвело до пожвавлення подальшої боротьби за національне відродження.

Еволюцію правової ідеології Австро-Угорщини у бік демократизації та розбудови громадянського суспільства, верховенства права можна прослідкувати на реорганізації виборчого законодавства з поступовим розширенням прав як окремих громадян, так і національностей. Реформа здійснювалась поетапно і часто гальмувалася представниками великого капіталу, великими землевласниками, а також місцевою елітою. Для українського населення це мало складні наслідки. Його право на рівність серед інших націй розглядали частіше за все крізь призму ідеологічних уявлень місцевої еліти – поляків в Галичині і румунів в Буковині. Розвиток інституту виборів на західноукраїнських землях, які входили до складу Австрії та Австро-Угорщини відбувався не лише у боротьбі за демократизацію, а й у боротьбі за визнання права українського народу на самобутність.

Висновки. Таким чином, поліетнічний склад населення Австро-Угорської імперії змушував шукати шляхів для збереження цілісності держави. Взнявши на озброєння ідеї просвітництва та ідеї природного права було вирішено обрати мирний шлях боротьби за власні права. Цьому також найбільше сприяла правова ідеологія, яка мала виконати роль стабілізуючого фактора у життєдіяльності суспільства. Вона була спрямована на проголошення політико-правових свобод, піднесення державно-правової культури населення імперії шляхом послідовних реформ. Австрійський парламентаризм зробив українське питання «видимим», поставив його на політичний ґрунт, унеможливив повне витіснення українців з крайової та державної політики.

Правова ідеологія імперії здійснила орієнтацію з побудови станової держави на демократичну, яка б забезпечувала захист прав усіх категорій населення. Розвиток українського національного руху в умовах конституційного ладу та легальної, зокрема парламентської, політичної діяльності дозволив українцям пройти школу громадянського дозрівання, наочно демонстрував небезпеку відставання від сусідніх народів, змушував відповідати на

запитання, які за інших обставин відкладалися на невизначене майбутнє, а отже, сприяв прискоренню націотворчих процесів.

В умовах сьогодення, ми не тільки повинні враховувати попередній історико-правовий досвід, а й сформувані цілісну державницьку ідеологію, що має ґрунтуватися на ідеях дотримання громадянських прав і свобод, побудови соціальної й правової держави. Ідеологія важлива й з огляду на повномасштабне вторгнення росії, яке має ідеологічне підґрунтя і демонструє кардинальну відмінність української світоглядної парадигми від російської.

Список використаних джерел:

1. Бойко І. Й. Покарання на українських землях за кримінальним законодавством Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918 рр.). *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. Вип. 59. Львів, 2014. С. 71–79.
2. Едер П.Т. Система австрійських судових органів у Галичині та їхня діяльність щодо захисту прав і свобод людини за австрійськими конституціями (1849 і 1918 рр.). *Науковий вісник Харківського державного університету*. Випуск 6-2. Том 1. 2014. С. 24-27.
3. Єфремова Н.В. Історико-правові аспекти приєднання західноукраїнських земель до складу Австрійської імперії. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. С. 190-196.
4. Конституційний закон про загальні права громадян королівств і земель, представлених у рейхсраті 1867. URL: <http://constituanta.blogspot.com/2011/08/1867.html>.
5. Мацькевич М. М. Судова система на території Західної України в період панування австро-угорської монархії: історико-правові аспекти розвитку. *Наше право*. 2015. № 4. С. 23-25.
6. Недюха М. П. Правова ідеологія українського суспільства: моногр. К.: «МП Леся», 2012. 400 с.
7. Поповичук О. Правові засади організації місцевого самоврядування в Австрії в імперську добу. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2013. № 6. С. 54-58.
8. Ситник О.М. Правова ідеологія як складник механізму державно-правового регулювання. *Держава і право*. 2012. Вип. 56. С. 9-14.
9. Терлюк І.Я. Українська правова думка та австрійське право у Галичині (контекст видань у формі витягів з нормативних актів з коментарями та зразками правових документів). *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 3. 2012. С. 63-72.
10. Хрестоматія з історії держави і права України: у 2-х т.: [навч. посібник для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти] / за ред. В.Д. Гончаренка. 2-ге вид. переробл. і доп. Т. 1: З найдавніших часів до початку ХХ ст. / уклад. В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. 728 с.
11. Шандала О. О. Правове регулювання громадянства та правовий статус громадян в Австро-Угорській імперії. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2015. Вип. 32(1). С. 88-91. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2015_32\(1\)_22](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2015_32(1)_22).

